

BICENTENARUL RĂSCOALEI LUI HOREA

ZARANDUL — PRINCIPALUL FOCAR AL RĂSCOALEI ȚĂRANILOR ROMÂNI CONDUȘI DE HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

IOACHEM LAZĂR

Marea răscoală populară în fruntea căreia s-au aflat Horea, Cloșca și Crișan „n-a fost o izbucnire spontană, întâmplătoare și nici opera unor instigatori cum a prezentat-o cea mai mare parte a istoriografiei nobiliare. Ea a fost izbucnirea violentă a nemulțumirilor adânci ale țăranimii din Transilvania în general și, îndeosebi a celei din munții Apuseni, față de condițiile grele de viață impuse de către stăpînii feudali și regimul habsburgic. A fost o afirmare puternică a hotărîrii maselor populare din Transilvania de a-și apăra dreptul la o existență liberă de exploatare și asuprire¹.

„Cu o deosebită putere reliefează marea luptă de la 1784, potențialul revoluționar al țăranimii care primește noi trăsături, sintetizîndu-le în capacitatea de a iniția, de a organiza și de a desfășura revoluții sociale și naționale². „Țăranimii — așa cum afirmă academicianul David Prodan — îi revine deplin meritul de a fi deschis de la sine, procesul revoluționar al emancipării națiunii, chiar de la temelile sale³. Datorită condițiilor și perioadei în care a izbucnit, ridicarea la luptă de la 1784, e de acum mult mai completă. Are adînci și inseparabile implicații naționale, se confundă cu problematica poporului român din Transilvania, de pretutindeni⁴.

• Momentul 1784 marchează punctul maxim de criză, de „dezechilibru între paroxismul la care regimul șerbiei, al iobăgiei, a evoluat și gîndul contrar, de emancipare, cu care masa supușilor a răspuns într-un moment propriu unei asemenea ridicări. Și rădăcinile ei trebuie cercetate

¹ Șt. Pascu, *Răscoala populară de la 1784*, în „Lupta de clasă”, nr. 12/1964, p. 29.

² C-tin Corbu, *1784 — eveniment de seamă în istoria luptei revoluționare din țara noastră*, în „Anale de istorie”, nr. 5/1984, p. 75.

³ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, București, 1979, p. 711—712.

⁴ *Ibidem*, p. 710.

și în evoluția poporului român însuși, în particularitățile iobăgiei sale, în lupta lui proprie de emancipare⁵.

În cadrul marii răscoală populare de la 1784, Zarandul ocupă un loc aparte. Aici o situație deosebită s-a creat în anii premergători răscoalei. Vreme de mai multe secole țăranii de aici s-au bucurat de mari libertăți și drepturi, tradiționale în satul românesc din timpuri imemorabile. Obligațiile lor se limitau la efectuarea serviciului militar și la diverse dijme din vinat și vite. De la 1715, întreaga zonă a Munților Apuseni, cu casele și pământurile locuitorilor avea să fie transformată în domeniu al statului, sub denumirea de domeniul Zlatnei, starea țăranilor, coborînd sub povara obligațiilor feudale, la aceea de iobag. După 1770 situația locuitorilor din Munții Apuseni s-a agravat și mai mult, datorită intensificării mineritului, a construirii topitoriilor de la Baia de Arieș și Zlatna.

În minele din zona Abrudului și Zlatnei preponderentă era munca salariată. De pildă, în 1770, în cele cinci mari mine, erau cuprinși 801 lucrători salariați și numai 109 iobagi⁶. Existau în Zarand însă mine în care forța de muncă iobagă era predominantă. Astfel, în 1770, într-o mină din Ribîța, unde acționar principal și mare proprietar era vice-colonelul Adam Ribiczei, erau 90 de mineri, dintre care doar 24 salariați, iar ceilalți 66 iobagi și lucrau în sistemul robotei⁷. Indiferent dacă se folosea mină de lucru iobăgească sau plătită cu salarii, de cele mai multe ori derizorii, samavolnicile și abuzurile proprietarilor de mine și ale funcționarilor domeniali erau numeroase.

În februarie 1777 satul Buceș, atașat la domeniul de mijloc al Zlatnei, se plinge de cărbunii pe care trebuie să-i dea schimbătoriei de aur din Brad, de cărăușitul lemnului necesare la topitul aurului, care nu li s-a plătit sau li s-a plătit cu puțin⁸. Satul nu dădea dijmă din grîne, din oi însă din zece una cu miel, pe cele sub zece răscompărîndu-le cu cîte 2 creițari⁹. Cu toate acestea Zarandul constituie un loc de refugiu pentru cei nemulțumiți de pe alte domenii. În comitatele Alba, Hunedoara și Zarand erau ținuți în evidență un număr de 157 capi de familii fugiți de pe domeniul de mijloc al Zlatnei, din care 51 s-au așezat în Zarand¹⁰.

Cauzele ridicării la luptă a țăranilor români în 1784 constau în crunta și dubla exploatare socială și națională la care a fost supusă de nobilime și de administrația habsburgică. Ele pot fi aflate chiar din gura țăranilor. În fața doctorului Ioan Piuariu Molnar, țăranii din Zarand se pling că domnii i-au încărcat cu slujbe tot mai grele, cu bucate, daruri, dijme, plăți, „cît numai apa nu am plătit“, că toți trebuiau

⁵ C-tin Corbu, *Țărănimea, forța revoluționară determinantă în procesul făuririi României moderne*, în „Anale de istorie“, nr. 2/1981, p. 61.

⁶ Idem, *Rolul țăranimii în istoria României, sec. XIX*, București, 1982, p. 92.

⁷ Idem, p. 93.

⁸ D. Prodan, *op. cit.* Vol. I, p. 133.

⁹ Idem, p. 139.

¹⁰ Cf. Toth Zoltan, *Mișcările țăărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 141. Cei fugiți s-au așezat la Hărtăgani 14, la Zdrapți 9, la După piatră 6, la Băița, 4, la Brad 4, la Mihăileni 3, la Bucuresci 3, la Junc 2, la Stănița 2, la la Țebea 1, la Ruda 1, la Săliște 1, la Vața 1.

să facă cîte 4 zile de lucru, deşi unii aveau abia o pătrime de iugăr de pămînt“. „Mai mult, unii domni ne sileau să le aducem lemne chiar şi în sînta noastră zi de Crăciun, zicînd că ce le pasă lor de sărbătorile noastre“. Femeile trebuiau să facă şi ele slujbe, să toarcă, să ţeasă; femeia care nu ştia să toarcă sau să ţeasă bine trebuia să plătească alta în locul ei. Pe văduva iobagului mort „o aruncau şi la închisoare pentru a o sili să-şi declare averea“, ca să i-o poată lua, ş.a.¹¹. Sau cum mărturiseste Crişan însuşi la interogatoriul său: „În timpul muncilor grabnice, iobagii trebuiau să lucreze dintr-o duminică în alta, fără cea mai mică bucătură de pîine, iar în celelalte timpuri cîte 4 zile pe săptămînă, şi trebuiau să dea şi dijme din bucate, oi, miei, porci. Dările erau şi ele prea mari, cei fără pămînt trebuiau să plătească 4—5 florini pe an, cei cu pămînt cîte 10—12“¹².

Pe fundalul agravării regimului spoliator feudal, în Zarand se înregistrează, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, un curs continuu crescînd al frământărilor şi mişcărilor ţărăneşti, al unei tensiuni revoluţionare meru mai pronunţate care face iminentă marea răscoală condusă de Horea, Cloşca şi Crişan.

Lotria a constituit în ţinutul Zarandului, o formă a luptei de clasă, de rezistenţă dîră, în continuă ofensivă, împotriva asupririi, desfăşurîndu-se într-un cadru deosebit de favorabil oferit de codrii seculari şi munţi. Masa participanţilor la lotrie o alcătuiau ţăranii iobagi, cei mai săraci şi exploataţi, zileri, argaţi, poştari, mineri, dezertori din armată. Cete mari de lotri acţionau în Zarand ţinînd în nesiguranţă autorităţile şi pe domnii de pe pămînturi. În anul 1784, dau lovituri prin surprindere la Ciuci (Virfuri), Honţ şi Ribiţa. Împotriva lor se iau măsuri de urmărire. Autorităţile Zarandului cer concursul comitatelor Bihor şi Arad pentru prinderea lor. Un plan detaliat în 11 puncte al comitatului Zarand, vizînd asigurarea păcii şi liniştii publice şi pentru represiunea rău făcătorilor cuprinde măsuri foarte aspre împotriva celor care găzduiau sau tănuiau prezenţa unor străini în satele respective. Astfel, „judelui fiecărui sat cu doi juraţi li se porunceşte aspru... să cerceteze pe locuitorii de sub judecia lor săptămînal de 3 sau de cel puţin două ori pe fiecare, aşa ca ei să nu bage de seamă, să le examineze bine casa, preajma casei, să vadă dacă nu e vreun străin şi dacă va fi, şi pe găzduit şi pe gazdă să-i prindă pe loc şi să-i dea pe mina comisarului Mihail Gal spre a-şi lua pedeapsa. Dacă n-ar face-o şi juzii şi juraţii se pedepsesc cu 40 de bite, în cîte două rate, una la tirgul de săptămînă din Brad, alta în cel din Baia de Criş şi pe deasupra vor fi înălţaţi pe un stativ aacute pregătît pentru aceasta spre hazul întregului tîrg şi spre ruşinea lor“¹³. Pedepse aspre erau prevăzute pentru cei care ar găzdui străini, iar pentru denunţatori recompense considerabile. Nesiguranţa fiind mare, autorităţile comitatului Zarand trebuie să facă şi concesii, dar îşi iau măsuri de siguranţă formînd panduri şi solicitînd asistenţă militară.

¹¹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea...* p. 501; idem. *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 264—265; idem, *Desfiinţarea şerbiei în Transilvania*, în „Studii şi materiale de istorie medie” vol. VII/1974, p. 21.

¹² D. Prodan, *Desfiinţarea şerbiei în Transilvania...*, p. 21—22.

¹³ Idem, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 84.

Alături de mișcarea lotrilor, răscoalele la care iau parte și locuitorii Zarandului, se înscriu pe drumul ce duce la revoluția lui Horea. Răscoalele la nivelul satului au cunoscut o mai mare violență, și-au ascuțit latura politică prin actele de împotrivire deschisă față de autorități, de instituțiile regimului. Un act din 24 septembrie 1762 consemnează împotrivirea minerilor din Certej și Toplița la încasarea restanțelor la dare. Perceptorul regal al comitatului Hunedoara se plînge că minerii au alungat cu armele pe executorii fiscali trimiși acolo, pe doi dintre ei i-au bătut îngrozitor, făcîndu-le răni grave¹⁴. El cere pedepsirea aspră a vinovaților, căci nu se poate ca acești oameni neînfrinați și vagabonzi să rămîna nepedepsiți, pentru săvîrșirea acestui grav delict, cu atît mai mult cu cît nu se vor teme ca într-o bună zi să facă și alte fapte îngrozitoare¹⁵. La mina „Ruda 12 Apostoli” din Ribîța, deși salariul fixat era de 7 florini, lucrătorii nu primeau de fapt decît 5 florini, din care cauză unii dintre ei, nemaiavînd cu ce trăi au părăsit mina¹⁶. În octombrie 1771, muncitorii din Săcărîmb, în număr de 188, explicau că din cauza salariilor mici, a reținerilor abuzive și a scumpetei alimentelor erau puși în imposibilitatea de a mai asigura hrana lor și a familiilor lor¹⁷. Cîțiva ani mai tîrziu, în septembrie 1780, minerii din Hondol se plîngeau că sînt bătuti în mod barbar de către supraveghetori¹⁸. Vii nemulțumiri s-au manifestat și în rîndurile iobagilor și minerilor din Munții Apuseni față de duritățile și abuzurile comise de autorități cu prilejul recrutării la oaste¹⁹.

Mari agitații și frămîntări a generat conscripția militară efectuată într-o serie de localități ale Zarandului. Deși această conscripție ordonată de împăratul Iosif al II-lea, la 31 ianuarie 1784, avea un caracter limitat, știrea s-a răspîndit curînd în toată Transilvania, țărani dorind să se înroleze în masă, pentru a scăpa de iobăgie. Țăranii care se înscriau în regimentele de grăniceri românești, dobîndeau drepturile de care beneficiau grănicerii. „Grănicerii nu erau iobagi, nu aveau domni, nu erau obligați la prestații iobăgești. Ei erau stăpîni pe casa și pămîntul lor, făceau doar serviciu militar”²⁰. Satele pornesc unul după altul la Alba Iulia, cu preoții, cu juzii în frunte grăbite să se înscrie, pentru a nu rămîne în iobăgie. Cercul se lărgeste precipitat, valurile mișcării se propagă tot mai departe. Din comitatul Alba mișcarea trece în comitatele vecine Hunedoara, Zarand, Tîrnava și Turda.

Înscrierea Crișciorului și a altor sate din jur o relatează Giurgiu Marcu în fața doctorului de ochi Ioan Piuariu Molnar în Brad la

¹⁴ Al. Neamțu, *Situația minerilor de pe domeniul Zlatnei și participarea lor la răscoala populară de sub conducerea lui Horea (1784—1785)* în „Studii”, IX (1956) nr. 2—3, p. 443—444.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Inceputurile mișcării muncitorești și socialiste din România*, în „Anale de istorie”, nr. 4/1981, p. 128.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ C-tin Corbu, *Țărănimea — forță revoluționară determinantă în procesul făuririi României moderne...*, p. 59; Al. Neamțu, *Din antecedentele răscoalei lui Horea*, în „AIIC”, tom. IX, 1966, p. 257.

²⁰ D. Pordan, *Răscoala lui Horea*. Vol. I, p. 217.

16 noiembrie. „Mergînd el, în luna iulie cu sîc la Zlatna și sălășluind în birtul lui Varadi din Poiana, birtașul, Petru l-a întrebat dacă au fost la Bălgrad? De nu au fost i-a zis — să meargă și ei crișciorenii să se înscrie, că cine nu va merge va rămîne iobag, iar cine se va înscrie va fi cătană și va sluji împăratului. Așa, după trei săptămîni s-au înscris, prin el Giurgiu Marcu și crișciorenii. Cînd s-a întors însă de la Bălgrad și-a găsit sluga în lanț și doi boi legați la doamna sa Cristura Sebenoaie (Szebeni) pentru că s-a dus cu scrisoare la Bălgrad”²¹. „Așa s-au înscris pe încet, pe încet, toate proțesururile (cercurile) acestea și așa toată țara”²².

„Vicejudele nobiliar, Mihail Gal relatează din Basarabeasa, la 17 septembrie, că mergînd în Vața de Sus să facă conscrierea bunurilor în vederea repartiției contribuției militare, nu numai cei din sat, dar și cei din satele vecine, anume din Căzănești, Vața de Jos, Ciungani, Prăvăleni și Basarabeasa (sate care țin de domeniul Hălmagiului) s-au adunat și după ce le-a explicat rostul conscripției, într-un glas au declarat că ei nici decum nu se învoiesc la aceasta, în satele lor nu îngăduie să se facă conscripția bunurilor lor doar se cunosc din tabelele contribuției. Dar și pentru că ei s-au înscris la Alba Iulia militari, și pînă nu le vine răspuns de la înaltul împărat nu se învoiesc la nici un fel de conscripție. A încercat cu frumosul, în toate chipurile să le scoată din cap milităria, să-i convingă că acea conscripție a fost pornită în zadar, din ea nu va ieși nimic. Dar n-au dat nimic pe vorbele lui ba l-au și luat în ris. A încercat a doua zi în Basarabeasa socotind că nefiind acolo și celelalte sate va reuși mai bine, dar rezultatul a fost același”²³.

La 26 august autoritățile comitatului Zarand înaintează Guvernului un raport despre mișcările de acolo. Guvernul dă răspunsul în 31 august arătînd că s-au „luat măsuri civile și militare pentru liniștirea plebei care aleargă să se înscrie la oaste, și dacă cele blînde și persuasorii nu ajung, să se recurgă și la măsuri mai severe. Preoții și dascălii să fie serios admoniați, în numele guvernului să nu îndrăznească să se mai amestece în conscripția militară și mai curînd să liniștească tulburarea”²⁴. La liniștirea poporului au fost solicitați și episcopii români, unit și neunit. Pentru liniștirea populației din Zarand a fost solicitat și episcopul din Arad: „Și pentrucă în conscripție au fost amestecați și preoții, dascălii, episcopilor li s-a spus să-i admonieze în numele guvernului, să nu mai cuteze să se amestece în astfel de conscripții și lucruri care nu țin de ei”²⁵. După mai multe tergiversări conscripția a fost anulată. Ofițerii împreună cu oficialitățile din Zarand, au pornit din sat în sat spre a aduce la cunoștința țăranilor știrea despre anularea conscripției.

„Vicejudele nobiliar Clemente Kozma, comisar pentru publicarea anulării conscripției, la 12 octombrie raportează din Baia de Criș că a publicat patentă cu asistență militară, cu căpitanul Richard, la 7 octombrie în Brad, la 9 în Hălmagiu, în zi de țîrg de săptămîină, la 10 în Oci,

²¹ *Ibidem*, p. 230.

²² *Ibidem*.

²³ *Idem*, p. 244.

²⁴ *Idem*, p. 258.

²⁵ *Idem*, p. 259.

Basarabeasa, Birtin, la 11 în Baia de Criș. Publicarea au făcut-o solemn aducînd oamenii cu tragerea clopotelor, declarînd în românește Conscripția militară a satelor fără valoare. Unii din Hălmașiu și Lunca au răspuns că își vor face slujbele numai să li se ușureze întrucîtva roboțele și taxele²⁶. Raportul vicecomitelui Ștefan Halaki dat în Oci la 9 octombrie e numai relativ liniștitor. Venind miliția, spiritele s-au liniștit într-atît că nu mai îndrăznesc să profereze deschis amenințările ca înainte și își fac slujbele domnești²⁷. Cu toate acestea, nu sînt liniștitoare stările chiar în Zarand. Țăranii de aici „la un tîrg de săptămînă strigară în piața Bradului că ei se vor duce la vicecolonelul Karp, la Hațeg, că el le-a promis că în 8 zile le dă arme. Dacă nu le dă, îl scot din casă și îl omoară. Apoi vor merge la Sibiu și vor cere arme de la comanda generală. Dacă nu vor primi nici de acolo, vor merge la împăratul Iosif la Viena. Și dacă nici de la împărat nu vor primi, neamul românesc va începe să lucreze și altfel, românii se vor libera singuri pentru totdeauna și vor da de lucru și împăratului²⁸”.

Surprinde faptul că agitațiile din Zarand au preocupat în mai mică măsură autoritățile comitatului Hunedoara. Zarandul a fost numai de curînd atașat Hunedoarei prin reforma administrativă recentă a împăratului Iosif. Autoritățile copleșite de întinsa mișcare din afara munților au scăpat în acest moment din obiectiv un focar primejdios, chiar pe cel din care avea să izbucnească focul. Aici în Zarand ținutul nobiliar cel mai apropiat și cel mai legat de domeniile camerale, se va face fuziunea celor două planuri de luptă ale iobăgiei din munți și de la cîmpie. Zarandul va constitui primul și principalul focar al răscoalei. Munții și Zarandul îi vor da conducătorii.

Răscoala a fost minuțios organizată pe temeiul unor obiective clar formulate și organic însușite de mase. Cu mult timp înainte de declanșarea ei, Horea, Cloșca și Crișan au fost adevărații propagatori ai programului de luptă al acesteia. Ei au cutreierat sat după sat pe zone întinse, au explicat țăranimii problemele legate de situația lor, au încurajat-o în acțiune, au întreținut o stare de spirit revoluționară, stîrnind o cumplită spaimă în rîndurile nobilimii. Încă din anii 1765—1770 oamenii lui Horea „pregătesc în șoaptă răzvrătirea, convingînd poporul de necesitatea absolută a acestui eveniment prin argumente istorice²⁹. În aceiași ani, prefectul de Bihor raporta confidențial la Viena că Horea „străbate satele și îi îndeamnă pe iobagi la revoluție³⁰. „Gheorghe Crișan încă de mult proiectase o răscoală a țăranilor români contra nobilimei, de aceea aflînd el de nemulțumirea țăranilor din Munții Apuseni, dar, mai ales, a celor de pe domeniul erariului Zlatna și înțelegînd că aici capul mișcării este Nicola Ursu, zis și Horea, a intrat în legătură cu dînsul și după multe chibzuiri și slături au hotărît ca în primăvara anului 1785 toți țăranii români din județele Alba și Zarand să se răs-

²⁶ *Idem*, p. 275.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Idem*, p. 270—271.

²⁹ C-tin Corbu, 1784 — *eveniment de seamă în istoria luptei revoluționare din România*, în „Anale de istorie”, nr. 5/1984, p. 79.

³⁰ Șt. Meteș, *Lămuriri noi privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, 1933, p. 53.

coale contra nobilimei³¹. Dacă totuși revoluția a început în toamna anului 1784, cauza a fost teama unor eventuale deconspirări³². Tot din aceeași pricină, înainte de începerea luptei, „Statul major al revoluției lua jurământul în mod solemn de la fiecare iobag în parte, pe sabia scoasă jumătate din teacă”³³.

Începutul însuși al luptei denotă că tensiunea revoluționară în rîndul maselor atinsese un punct maxim, că orice confruntare cu nobilii și autoritățile era de natură să declanșeze explozia revoluționară pe toată cuprinderea acestor meleaguri. Cînd, la chemarea lui Crișan țărani din Zarand, adunați în 31 octombrie 1784, la Mesteacă, au pornit a doua zi spre Alba Iulia pentru a se înscrie în regimentele de graniță și au fost atacați de autorități, în satul Curechi, conflictul nu a mai rămas unul izolat și momentan. Astfel, Zarandul a ajuns la începutul lunii noiembrie sub stăpînirea țăranilor. De aici răscoala a iradiat spre Hunedoara și se întinde în munți. Nucleul inițial al răscoalei s-a format în jurul lui Crișan, cu circa 600 de iobagi prezenți la Mesteacă, în ziua de 31 octombrie, cărora li s-au adăugat, prin satele pe unde treceau, în drum spre Alba Iulia, alți iobagi, inclusiv cei care pînă atunci stătuseră ascunși prin păduri. Un alt nucleu s-a organizat în jurul lui Horea și Cloșca în munții Abrudului și a cuprins moșii satelor de aici, în mare parte iobagi ai fîscului.

În Zarand acționa căpitanul Gheorghe Crișan, născut în anul 1733, în comuna Vaca (azi Crișan) într-o familie de țărani. În încercarea de a scăpa de iobăgie s-a înscris în armată, unde a deprins arta mînuirii armelor și tactica militară. De aceea în timpul evenimentelor din 1784, se va ocupa de instrucția ostășească a iobagilor. El a fost cel care a declanșat răscoala. Prin intermediul emisarilor, a adunat un mare număr de luptători, a propagat în rîndul țărănimii ideile de libertate națională și dreptate socială. A fost de o mare intransigență față de exploatarea³⁴. Fiind cel de-al treilea căpitan al răscoalei Crișan s-a impus în Zarand, luînd inițiative după împrejurări fără consfătuiri prealabile cu Horea și Cloșca care operau în munții Abrudului. Vorbea poporului în numele lui Horea și al idealului comun de libertate, dar totodată lua el însuși hotărîri energice. Imediat după izbucnirea răscoalei, la Curechi, Crișan a luat conducerea primelor grupuri de țărani înarmați, a trimis ștafete și iscoade prin sate pentru a ridica noi gloate împotriva nobilimii. Încă din primele zile și-a format o cavalerie din 200 de oameni înarmați cu lănci și puști. Cetelor sale li s-au alăturat buciumași cu tulnice și cornuri. În cîteva zile tot Zarandul ajunge în mîinile țăranilor răsculați. Nu mai e administrație, nu mai sînt stăpîni, nu mai sînt dregători domnești. Țăranii, conduși de Crișan, închid drumurile, iau măsuri proprii de pază ca nimene și nici un străin să nu poată pătrunde sau circula necontrolat. În-cepe să dea pentru aceasta chiar pașapoarte românești. Revoluția în des-

³¹ N. Firu, *Date noi privitoare la revoluția lui Horea, 1784—1785*. Culese din arhiva județului Bihor, Oradea, 1937, p. 19.

³² C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*. Vol. III, p. 405.

³³ C-tin Corbu, *Rolul țărănimii în istoria României...*, p. 105.

³⁴ D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, p. 66.

fășurarea ei a negat deschis autoritatea împăratului și a preconizat o conducere populară românească în frunte cu Horea³⁵.

Masele revoluționare, conducătorii lor, întrezăreau modalități anume de organizare a societății viitoare, chiar dacă nu pină în cele mai mici detalii³⁶. Astfel, Crișan a instituit organe de conducere proprii și a proclamat în Zarand starea răsculată generală, hotărînd obligativitatea înarmării tuturor locuitorilor. Cetele înarmate formate în sate constituiau adevărate gărzi țărănești, care au organizat apărarea comunităților. Prin sate au fost aleși juzi și jurați noi, devotați cauzei răscoalei, cum era judele Mihai Turcin, numit de Crișan în Crișcior. Conducătorii cetelor înarmate, căpitani, vicecăpitani și căprarii sătești, împreună cu acești juzi și jurați, aleși de popor, constituiau elementele sau organele executive ale noii administrații populare instituite, în locul celei vechi, prin numirea în funcția de vicecomite al Zarandului, a nobilului român Adam Pag din Cristești, de lingă Hălmagiu³⁷. Că aceasta a constituit o realitate istorică o dovedește chiar memoriul adresat contelui Incovics de către magnații Transilvaniei, care îi dezvăluiau că în Zarand „astăzi domnește numai Horea cu rebelii lui” și că „nu există în comitatul acesta nici un fel de administrație, ca și cum nu ar ține de Transilvania”, deoarece completa un alt izvor, în timpul răscoalei „comunele s-au declarat pe sine libere”³⁸.

Fapta țăranilor din Zarand conduși de Crișan prefigurează în istoria națională organizarea ca țară românească a acestui ținut. Prin toate acestea, revoluția croia un drum istoric nou, un orizont nou de viață și civilizație. Pe parcursul revoluției, după armistițiile înșelătoare și cioenirile cu armata, masele și-au dat seama că nu pot aștepta nimic bun de la împărat, ceea ce a făcut ca programul revoluționar să se completeze și mai pregnant cu latura antihabsburgică. Împăratul Iosif al II-lea, care a fost informat despre evenimente la 12 noiembrie 1784, a dispus intervenția militară. Dezamăgirea țăranilor a dus la reluarea luptelor cu și mai mare îndrjire. În Zarand „răsculații îndrjiți peste măsură se încumetă la o tot mai acerbă înfruntare, nu se îngrozesc a se împotrivi nici armatelor majestății sale, cu bună știință le înfruntă ca pe dușman”³⁹. Patru husari trimiși la maiorul Stoianich la Brad, au fost opriți să meargă mai departe de 12 răsculați înarmați, căci, spuneau ei au poruncă să nu lase pe nimeni să intre în valea Zarandului. În primele lupte forțele țărănești, au înfrînt masivele unități imperiale, la 27 noiembrie la Brad, iar la 29 noiembrie la Rîmeți și Lupșa. Înfrîngerea pe care au suferit-o țăranii la Mihăileni, a lăsat deschis drumul armatelor imperiale spre Abrud, care e cucerit la 8 decembrie. La 16 decembrie rezistența țăranilor încetează prin ocuparea ultimelor localități ale regimului revoluționar liber de către armata de intervenție.

³⁵ Florian Dudaș, *Zarandul — chipuri și fapte din trecut*, București, 1981, p. 81.

³⁶ C-tin Corbu, *Țărănimea — forță revoluționară determinantă în procesul făuririi României moderne...*, p. 65.

³⁷ Florian Dudaș, *Zarandul — chipuri și fapte din trecut...*, p. 81.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediția II-a, București, 1967, p. 270.

Prin tot ceea ce a preconizat și înfăptuit răscoala de la 1784 a avut o influență viguroasă și o deosebită semnificație în toate celelalte părți ale pământului românesc, grăbind alături de alte evenimente, evoluția social politică și devenind fermentul luptelor și făuririlor naționale și sociale din timpurile ce au urmat. Deși înfrântă, teama de o nouă răscoală a persistat. Chiar la începutul lui ianuarie 1785, din Zarand se raporta conducerii comitatului Hunedoara că în aceste părți se observă „semne mult mai mari și mai vădite decât anul trecut ale furiei cu care românii vor să se năpustească”. La 17 ianuarie 1785 un document menționa „că la Crișcior, ca și în alte localități montanistice, fugarii se ascund în pădurile din jur, unde sînt „multe mine”, și sînt multe case” în care dorm minerii cînd lucrează în mine. Acolo stau și ucigașii din Crișcior și din alte sate, se unesc cu ei și umblă împreună⁴⁰. În primii ani după înăbușirea răscoalei țăranilor din 1784, lupta moților a continuat, fiind condusă de țăranii care luptaseră în preajma lui Horea, Cloșca și Crișan. Dacă pentru țărani mișcarea din 1784 a constituit „un veșnic îndemn la luptă”⁴¹, pentru nobilime șirul neîntrerupt al acțiunilor țăărănești a transformat deceniile următoare „într-o perioadă de teamă chinuitoare de reîntoarcere a vremii lui Horea”⁴².

Un imens ecou a cunoscut revoluția de la 1784 peste hotare „de la Atlantic la Urali, din peninsula Scandinavă pînă în cea Iberică și Apenină”⁴³. De aici, din Țara Moților „flacăra țîșnește înfricoșată la orizont, ecoul ei se resimte departe peste granițele Austriei. Ciudată desțelenire de pasiune vindicativă a celor de jos, la 1784, avansînd marea revoluție, care atunci, pe malurile Senei, în mod teoretic numai își ascutea săgețile”⁴⁴.

Marea ridicare națională și socială de la 1784 a masei românilor din Transilvania, este cea dintîi care a abordat țelul abolirii unui regim feudal de multă vreme încrămenit, a sîngeroasei opresiuni străine, al înfăptuirii unui cadru economic-social liber de strînsorile aceluia regim, în condițiile descătușării naționale. Momentul 1784, a atins în acest fel un grad de viabilitate și de rodire în istorie care l-a făcut contemporan cu toate generațiile și luptele de după aceea ale poporului nostru.

„Marea răscoală țăărănească — dar și răscoală națională a lui Horea, Cloșca și Crișan — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu la Alba Iulia în 6 iunie 1984 — a demonstrat forța și hotărîrea de luptă a țăărănimii împotriva stăpînirii grofilor, precum și unirea iobagilor în lupta pentru independență națională. Ei ca și atîția alții, au plătit cu viața, au fost trași pe roată, dar idealurile de dreptate socială și națională nu au putut fi niciodată înăbușite în sînge de nici un fel de roți din lume. Roata istoriei a mers întotdeauna înainte, triumful libertății sociale și naționale s-a realizat cu jertfe mari, dar s-a realizat”.

⁴⁰ Idem, *Răscoala lui Horea*, vol. II, p. 425.

⁴¹ Idem, *Supplex Libelus Valachorum...*, p. 270.

⁴² Toth Zoltan, *op. cit.*, p. 78.

⁴³ St. Pascu, *Cuvînt înainte în Nicolae Edroiu, Răsunetul european al Răscoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, 1976, p. 6.

⁴⁴ Octavian Goga, *Horia*, București, 1935, p. 5.

ZARANDUL — LE PRINCIPAL FOYER DE LA RÉVOLTE DES PAYSANS ROUMAINS CONDUITS PAR HOREA, CLOȘCA ET CRIȘAN

Résumé

L'instauration de la domination de l'Empire d'Autriche en Transylvanie a transformé les domaines forestiers et mines des Monts de l'Ouest dans les domaines de la couronne, et le „moți“ — (les Roumains de la région des Monts de l'Ouest) en paysans serfs de l'État. Le durcissement de l'exploitation sociale et nationale a allumé la flamme de la révolte de l'année 1784, conduit par Horea, Cloșca et Crișan.

Éclaté en Zarand, la révolte des paysans de 1784 a été un moment d'explosion du mouvement d'émancipation nationale roumaine de Transylvanie. Le long de Criș Blanc s'égrenent les localités: Curechi, Mihăileni, Brad, Mesteacăn, Crișan, Ribița, Baia de Criș, Hâlmagiu et les autres, dont les noms sont restés écrits avec des lettres de feu dans les annales mémorables de l'année 1784.